Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Andrei Marga

Heidegger

EDITURA
CREATOR
BRAȘOV, 2021

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

CUPRINS

PREAMBUL 7
NOTĂ *cu privire la textele ce compun volumul de față:* 15

Partea I Contexte

Urmări ale *Marelui Război* 17
Europa actuală și războiul mondial 27

Partea II Gândirea lui Heidegger

Fenomenologia existențială 39
Înapoi la filosofie 88
Cotitura spre *istoria ființei* 99
Lumea metafizicii instrumentaliste 120
Caietele negre ale lui Heidegger 135
Scrierea istoriei. Provocarea
Caietelor negre ale lui Heidegger 163
Gândirea și religia la Heidegger 196
Heidegger despre era postbelică 200
Gândirea la Heidegger 214
Heidegger și Husserl 230
Heidegger din *Caietele negre* și iudaismul 244
Hegel, Carl Schmitt, Heidegger 260
Heidegger și evreii 273

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Heidegger despre Marx 295
America în concepția lui Heidegger 303
Veghea la Heidegger 307

Partea III Conexiuni

O relație istorică: Hannah Arendt și Heidegger 315
Marcuse și Heidegger 320
Rațiune și creație la Constantin Noica 341
Wittgenstein și Heidegger 364
Habermas despre Heidegger 375
Epoca împlinirii modernității 389
Condiția umană a limbii 398
Noua interpretare a lui Heidegger 408

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ 423

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

PARTEA I

CONTEXTE

Urmări ale *Marelui Război*

Ce face din Primul Război Mondial un prag pentru cei care trăiesc astăzi? Să luăm în considerare câteva evaluări demne de încredere.Eric Hobsbawn (*The Age of Extremes. 1914-1991*, 1995) pune în prim-plan extinderea efectiv mondială a confruntării și „masacrele" fără precedent pe care războiul le-a adus, începând cu cel de pe frontul de Vest (p. 23). El atrage atenția mai ales asupra „brutalizării" pe care războiul a antrenat-o, nu numai în ducerea luptelor, ci și în politică (p. 49). Pe de o parte, „strania democratizare a războiului", în virtutea căreia acesta devine „al popoarelor", și, pe de altă parte, „impersonalizarea omorârii", ca urmare a tehnologiei ce permite uciderea pe scară mare, prin apăsare pe buton sau mișcare a unui levier, au favorizat „brutalizarea" și au stabilizat-o. Martin Gilbert (*A History of the Twentieth Century. Volume Three: 1952-1999*, 1999) insistă asupra recursului în premieră la gazele otrăvitoare pe câmpul de luptă (p. 909). Niall Ferguson (*The Pity of War: Explaining World War I*, 1999) vorbește de „război fals" și slăbește „miturile" istoriogra-

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

fiei („militarismul" Germaniei, „agresivitatea" acesteia, folosirea tuturor resurselor economice de către beligeranți, tratarea intolerabilă a prizonierilor de război de către germani etc.). Eminentul contemporanist britanic aduce în discuție răspunderea diplomației Foreign Office-ului de atunci. Wolfgang Mommsen (*Der Erste Weltkrieg. Anfang vom Ende der bürgerlichen Zeitalters*, 2004) privește războiul mondial ca „zdruncinare" a culturii clasice a Europei moderne. El identifică premise sociale, culturale și mentalitare ale angajării în război, pe cazul Germaniei. Nu demult, Gerd Krumeich (*Die 101 wichtigsten Frage*n, 2014) a adus la zi răspunsurile la numeroasele întrebări asupra naturii și consecințelor „Marelui Război".

Cum a fost trăit, însă, Primul Război Mondial de oamenii acelui timp? Scriitorul Karl Kraus a arătat, imediat după declararea războiului, în iulie 1914, că se intră în „ultimele zile ale existenței umanității". Teologul Friedrich Gogarten socotea entuziasmat că „eternitatea devine germană" odată cu angajarea în război. Filosofii Hermann Cohen și Paul Natorp considerau că „discrepanța dintre realitatea vieții în epoca industrială și idealurile culturii umaniste trebuie să fie, dacă nu total eliminată, cel puțin mult redusă" și vedeau apărarea spiritualității ca datorie.

Să extindem ilustrarea (mă folosesc de antologia lui Matthias Steinbach, Hrsg., *Mobilmachung 1914. Ein literarisches Echolot*, 2014), spre a face tabloul mai concludent. Ernst Jünger, de pildă, susținea că nu se mai poate trăi în „burgheza Germanie", încât ceva trebuie făcut pentru „lărgimea și libertatea vieții" (p. 38). Max Weber îi scria unui prieten (1914) cât de mult dorea să iasă din spital și să servească pe front, căci „acest război este măreț și minunat" (p. 119). Chiar dacă și-a pierdut cumnatul, iar frații săi erau mobilizați, el elogia războiul și-i găsea vinovați pe diplomați. După un an, vestitul sociolog scria că germanii au dovedit că sunt „un mare popor de cultură" și „o adevărată umanitate" (p. 213). Friedrich Gundolf saluta intrarea în război în cuvintele: „Cu siguranță că nicio ocazie pentru război din ultimii ani

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

nu a fost atât de relativ demnă și niciun moment nu a fost mai favorabil pentru Germania și Austria" (p. 39). Thomas Mann îi mărturisea lui Heinrich Mann, imediat după decretarea mobilizării generale în Germania, că se simte „zguduit și rușinat de înspăimântătoarea presiune a realității" și că are temeri față de „nebunia Europei" (p. 56). În *Betrachtungen eines Unpolitischen*, celebrul romancier spune că războiul este doar expresia „voinței de automenținere a statelor" (p. 66). În altă scrisoare, el pune întrebarea: „Cum va arăta Europa, lăuntric și exterior, când totul va fi trecut?" (p. 90). Walther Rathenau vorbea de „necesitatea lăuntrică a acestui război", pentru a înlătura „vechiul, insuportabilul" și a reda vigoare „speranței" (p. 110). Ernst Toller relata înflăcărat „trecerea Rinului", când „cuvintele Germania, Patria, Războiul au căpătat forță magică" (p. 103). Rainer Maria Rilke era, în schimb, îngrozit de „vinovăția" pe care războiul o creează pentru multă vreme (p. 199). Stefan Zweig aducea în discuție ambivalența câștigării bătăliei în Vest (p. 205) și atrăgea atenția asupra pericolului ascuns în entuziasmul național. Alfred Döblin era alarmat de faptul că viața și moartea, separate în condiții de pace, devin indiferente pe câmpul de luptă (p. 206).

Războiul s-a încheiat cum se cunoaște. În 1919-1920, s-a semnat un șir de tratate. Cu preocuparea vizibilă (mai ales la Poincaré și Clemenceau) de a se pune capăt agresiunilor și de a se obține despăgubiri de război, în tratatul cu Germania (Versailles)s-a introdus controversatul articol 231: „Guvernele aliate și asociate declară, iar Germania recunoaște, că Germania și aliații săi sunt, în calitate de autori, responsabili de toate pierderile și daunele suferite de guvernele aliate și asociații lor și de apartenenții statelor respective, în urma războiului la care au fost constrânși de agresiunea Germaniei și a aliaților acesteia". Articolul avea să contribuie la atmosfera alunecării Germaniei sub controlul nazismului și, astfel, a pregătirii celui de-al Doilea Război Mondial. Inițierea Ligii Națiunilor, în aprilie 1919, reprezenta prea puțin în fața valului ce se punea în mișcare.

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

Un filosof (Karl Löwith, *My Life in Germany Before and After 1933*, 1994) a spus simplu: „Revoluția din 1933 din Germania a început cu izbucnirea Primului Război Mondial. Evenimentele din Germania, din 1933 încoace, au fost o încercare de a câștiga ceea ce s-a pierdut".

Istoricii au captat consecințele Primului Război Mondial sub câteva schimbări majore: destrămarea celor trei imperii din Europa – țarist, otoman și habsburgic – și reorganizarea continentului pe principiul autodeterminării naționale; pierderea de către Europa a întâietății politice și militare în lume; urcarea Statelor Unite în poziția de primă putere economică și politică a lumii; profilarea mișcării paneuropene ca „a treia cale" pentru cultura europeană; conturarea nevoii unei noi gestiuni a relațiilor internaționale. Nu stăruim asupra acestora, ele fiind bine cunoscute.

Mai puțin circumscrise sunt însă conceptualizările care au rezultat din experiența Primului Război Mondial și care exercită influență până în zilele noastre. Am în vedere trei urmări conceptuale ale Marelui Război, care, la rândul lor, au consecințe pe scară largă: teoria lui Jünger-Heidegger a dominării modernității târzii de către tehnologie, decizionismul lui Carl Schmitt și funcționalismul lui David Mitrany. Chiar dacă este anevoios să faci o selecție în materie, iar discuția rămâne în mod fatal deschisă, sunt de părere că, dintre generalizările ce stau pe suportul experienței Primului Război Mondial, cele menționate nu numai că își continuă cursa în competiția viziunilor, ci trec încă drept repere. Să le rezumăm conținutul.

Nu este vorba aici de a părăsi considerarea filosofiei lui Heidegger ca filosofie a ființării umane (ceea ce am făcut în *Introducere în filosofia contemporană*, 2014, pp. 334-363). Dar tocmai anvergura acestei filosofii a făcut ca ea să nu fie străină de reflecții asupra unor domenii implicate mai direct în istoria nemijlocită. De aceea, au dreptate cercetători (vezi, de exemplu, Charles Bambach, *Heidegger's Roots. Nietzsche, National Socialism*

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

and the Greeks, 2003) care privesc filosofarea lui Heidegger, mai ales cea din 1933-1945, ca „tentativă filosofică în geopolitică, o mare viziune metafizică a destinului german, care se dezvoltă atât înăuntrul, cât și împotriva viziunii hegemoniei politice create de mișcarea național-socialistă" (p. 10).

În faza de început, Heidegger dezvoltă o metafizică a ființării ce vrea să dea seama de „autohtonie (*Bodenständigkeit*)", în spiritul tradițiilor populare (*völkische*) germane. Apoi, filosoful își asumă tema „salvării Europei" (cum se poate observa în conferința *Europa und die deutsche Philosophie*, susținută la Roma în 1936) în fața pericolelor ce vin din Est și din „dezrădăcinarea (*die Entwurzelung*)" la care antrenează modernizarea prin liberalizare. Dar, sub impresia celebrei scrieri a lui Ernst Jünger, *Die totale Mobilmachung* (1930) și apoi a cărții ce o include (*Der Arbeiter. Herrschaft und Gestalt*, 1932), Heidegger tematizează tehnologia ca factor covârșitor în istoria ființării. El se afla mai demult pe calea criticii metafizicii europene, dar Ernst Jünger (a cărui pondere în articularea conștiinței europene de după război este pusă în relief mai recent, de pildă în Helmuth Kiesel, *Ernst Jünger. Die Biographie*, 2007) l-a stimulat. Observația cunoscutului scriitor că, în lumea modernă, „munca", în accepțiunea restrictivă a industrialismului, își lasă amprenta asupra tuturor acțiunilor oamenilor, inclusiv asupra raportării la sine, l-a făcut pe Heidegger să exercite critica metafizicii în forma unei critici a felului de a gândi al epocii industrialiste.

Ernst Jünger a sesizat faptul că, odată cu Primul Război Mondial, însăși purtarea războiului s-a schimbat radical: întreaga societate este acum „mobilizată" în serviciul obținerii victoriei asupra dușmanului. Iar această generalizare este legată în scrierile sale de război cu o alta. El a luat ca punct de plecare considerarea „muncitorului" ca personaj determinant al epocii industrialiste, în al cărui fel de a se manifesta este concentrată forma vieții într-o întreagă epocă a istoriei: „muncitorul" lui Ernst Jünger întruchipează și întreține frenezia tehnologică ce

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

preia sub control mersul lumii. Ernst Jünger a vrut să evite atât consecințele trase de Marx din observarea poziției „proletarului", cât și optica liberalismului, și a presupus că în felul de a acționa și de a fi al „muncitorului" de care vorbește se manifestă o forță ascunsă, identificată deja de Nietzsche ca „voință de putere". Pentru Heidegger, epoca industrialistă este un pasaj în istoria ființării, căruia național-socialismul este chemat să-i pună capăt. Mai târziu, Heidegger va recunoaște că acesta nu a fost la înălțimea istoriei, așa cum a înțeles-o filosofia sa.

Heidegger a elaborat teoria impactului cuprinzător al tehnicii asupra societății, mai exact al *Gestell*-ului – acea atitudine de „provocare" a naturii, pe care o vede drept esență a tehnicii moderne –, pe urmele metaforei „mobilizării totale" lansate de Ernst Jünger și inspirate de experiența Primului Război Mondial. Această teorie, adusă la formulare proprie în impresionanta conferință *Die Frage nach der Technik* (1953), este luată și astăzi ca reper, nu numai de filosofi dispuși să facă icoane din gânditori de altădată, ci și de istorici ce pun evenimentele în seama unor structuri anonime (mersul istoriei, societatea în format mare, tehnologia epocii etc.) și de reprezentanți publici cu o cunoaștere sumară a societății.

O altă conceptualizare pornită din experiența Primului Război Mondial a dat-o unul dintre juriștii de vârf (alături de Hans Kelsen) din secolul al XX-lea – Carl Schmitt. El a observat cu acuitate criza democrației liberale și a recomandat decizionismul ca soluție de legitimare. Soluția avea să fie fatală Germaniei. Sub pavăza ei, Hitler a confiscat puterea, conferită prin mandatul semnat de muribundul mareșal Hindenburg, și a folosit-o până la catastrofa țării. Observarea crizei este însă piesa durabilă a reflecțiilor lui Carl Schmitt.

Nu reiau analiza operei lui Carl Schmitt (pe care am schițat-o în *Filosofia lui Habermas*, 2006, pp. 114-124). Menționez doar că în cartea sa epocală, *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus* (1923), Carl Schmitt a contrapus promisi-

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

unilor legate de parlamentarism, ca exponent al sferei publice liberale, realitatea secolului al XX-lea. Din premisa după care statul modern este rezultatul evoluției economice, el a derivat concluzia că „parlamentul și-a pierdut solul pe care a apărut, sub aspect moral și spiritual, și nu mai este decât o cochilie vidă" (p. 29, în ediția Carl Schmitt, *Parlementarisme et démocratie,* 1988). Carl Schmitt a invocat distanța la care s-a ajuns în practică față de „principiile parlamentarismului". Astfel, în practica politică s-a renunțat la caracterul public al dezbaterii ce duce la decizie, la separarea puterilor în stat, la înțelegerea la propriu a legii, la concentrarea parlamentului asupra adoptării legilor, încât „principiile" mai sunt doar pretenții retorice în fața unei realități ce se conduce după alte reguli. „S-a crezut că, singure, caracterul public și discuția ar permite să se depășească forța și puterea ca fapte brute – pentru o gândire liberală a statului de drept, răul în sine, *the way of beasts*, cum spune Locke – și de a aduce triumful dreptului asupra forței... Realitatea vieții parlamentare și viața partidelor politice, ca și convingerea generală, sunt astăzi foarte departe de o asemenea credință. Marile decizii politice și economice de care depinde astăzi destinul oamenilor nu mai sunt rezultatul (dacă au fost vreodată) unei echilibrări a opiniilor în luarea de cuvânt publică, opusă altei luări de cuvânt publice, și nu sunt de la început rezultatul dezbaterii parlamentare. Participarea reprezentării populare la guvernare, guvernarea populară s-au dovedit a fi mijloace prin excelență pentru a pune capăt separației puterilor și, odată cu ea, vechii idei a parlamentarismului" (pp. 63-64). Iar dacă „spațiul public" și „discuția publică" au devenit „vide și caduce" în realitatea vieții, atunci parlamentarismul și-a pierdut baza.

Carl Schmitt a relaxat legături socotite de nedislocat – între stat de drept și democrație, între democrație și liberalism, democrație și parlamentarism – și a căutat să înlăture frontiera dintre autoritarism și democrație. El a împins interpretarea sa a istoriei moderne până la a pune sub semnul întrebării mari tradiții cultu-

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

rale și a căuta să „purifice" cultura germană de influențe „străine" (vezi Raphael Gross, *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*, 2005). Dintre alternativele pe care el le-a văzut la începutul anilor douăzeci în Italia, formulate de Gaetano Mosca – anume, „dictatura proletariatului", „absolutismul" desfășurat de o puternică birocrație (un „*assolutismo birocratico*"), „sindicalismul" ca substitut tacit al parlamentarismului, și dintre eventualitățile ce se discutau în dreptul constituțional german al timpului – adică „sindicalismul", „corporatismul", „dictatura proletariatului", democrația liberală, „statul social", „statul economic", Carl Schmitt a ales „virajul" spre un stat ce transcende pluralismul, în care a văzut prefigurarea „statului total", în forma unui stat autoritar.

Astăzi, evidențele ar putea suscita întrebări grave. Puterea executivă s-a autonomizat față de cea legislativă și aceasta față de electorat, mai mult decât permite democrația. Pe de altă parte, tentațiile cedării de putere către autorități personalizate – uneori chiar sub pretextul apărării democrației – nu sunt deloc minore. Ne aflăm, de fapt, în Europa cel puțin, în fața acestor tendințe ce-și au profilarea în jurul Primului Război Mondial. Desigur, nu războiul este cauza; acesta a prilejuit doar etalarea lor. Dar nu este uimitor că asemenea tendințe nu au fost oprite destul?

Din experiența războiului, David Mitrany, un tânăr care părăsea România (despre care avea să dea scrieri importante, între care *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform 1917-1921*, 1930) spre a deveni, mai întâi, consultant pe problemele Balcanilor la Londra, apoi profesor la universități americane, a tras concluzii diferite. Între timp, acestea îi conferă statura de clasic al unei direcții de gândire ce a marcat deja lumea și o marchează în continuare. Recunoscut acum ca inițiator al concepției funcționalismului, Mitrany a modificat abordarea conducerii societăților și a relațiilor dintre state. Cartea sa principală, *The Progress of International Government* (1933), a fost

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

reluată mai târziu într-un volum de referință internațională, *The Functional Theory of War*(1975).

Mitrany era de acord, cel puțin în publicistica sa din România, cu ideea lui A.C. Popovici (1906), după care„federalizarea" statelor naționale este calea pacificării, dar, după Primul Război Mondial, a văzut lucrurile altfel. El a tras hotărât consecințe din observația că „pacea este mai mult decât absența violenței" și a făcut trecerea de la „federalism" la o abordare proprie, care a devenit „funcționalismul". Iar înăuntrul acestuia a profilat versiunea „agențiilor" de aplicare a funcțiilor conducerii, spre deosebire, de pildă, de versiunea lui Mary Follett, ce pune funcțiile în seama unei decizii democratice. Mitrany era preocupat să scoată cât mai mult posibil funcțiile de sub controlul „politicii", în locul căreia propune „integrarea funcțională a activităților materiale la scară internațională și devoluția culturală pe bază regională" (pp. 103-104). După opinia sa, guvernarea la orice scară va trebui să fie aidoma guvernării unui municipiu. Mitrany deplasează abordarea relațiilor din societate de la discuția despre instituții la interogarea felului în care se cooperează. Marea realizare conceptuală ce i se datorează nu este din câmpul etico-juridic, pe care l-a și lăsat deliberat la o parte, ci din cel al identificării unui cadru de cooperare destinat să prevină conflictele. În optica sa, „naționalismul" și „anarhia" sunt pericolele majore ale vieții de după Primul Război Mondial, iar soluția este promovarea de cooperări extinse la nivelurile „de jos", încât, treptat, politicile de stat să se modifice ținând seama de nivelul cooperării locale. Instituțional, această cooperare ia forma „agențiilor", ce devin noile centre de coagulare a dezvoltării.

Astăzi, suntem după triumful conceptualizării lui Mitrany. Strategia de unificare a Europei postbelice a fructificat-o (vezi Gerhard Michael Ambrosi, *David Mitranys Funktionalismus...*, 1998) pe partea desigur solidă – cea a imaginării unei cooperări capabile să integreze comunitățile. Mai mult, exaltarea guvernanței, accentul pus pe concretizări „materiale" ale activităților,

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

expansiunea „agenţiilor" pe seama politicii guvernelor, încrederea conformistă în virtuţile gândirii lipsite de viziune, pe care le observăm la tot pasul în zilele noastre, îl au ca punct de plecare, în ordinea ideilor, pe Mitrany, chiar dacă deformările nu i se pot imputa acestuia.

Iată, aşadar, trei conceptualizări ieşite din experienţa Primului Război Mondial – interpretarea „tehnologistă" a istoriei de către Jünger-Heidegger, decizionismul lui Carl Schmitt şi funcţionalismul lui David Mitrany –, care nu au încetat să marcheze timpul ce a urmat. Ele nu se lasă bagatelizate sub vreun argument istorist, conform căruia amintitele conceptualizări ţin de o istorie revolută, căci impactul lor este încă mare. Ele preiau respectiva experienţă şi o exploatează în direcţii diferite. Prima ne atrage atenţia asupra organizării lăuntrice a culturii epocii, dar ajunge să anonimizeze răspunderea persoanelor pentru acţiunile lor. A doua spune că ceva nefast s-a petrecut în practica democraţiei, dar decuplează formarea voinţei politice de opinia cetăţenilor. A treia propune o abordare a conducerii pe linia cooperărilor efective dintre oameni, dar scoate din discuţie valorile etice şi civice.

Cele trei conceptualizări nu se pot ocoli de către cel care gândeşte până la capăt ceea ce se petrece în jur, căci interogaţiile din mediul cărora s-au alimentat nu s-au erodat. Pentru aceste interogaţii este nevoie, însă, de răspunsuri noi, încât conceptualizările amintite se cer deconstruite şi depăşite cu altele mai cuprinzătoare. Nu se poate ajunge la depăşirea lor fără a le examina precis – iar apoi a le înţelege împreună cu epoca emergenţei lor şi, înfond, cu experienţa Primului Război Mondial. Peste toate, din experienţa unei derive pot rezulta învăţături, dar nu adevăruri pentru orice timp.